

Pedagogisch kader
voor professionele netwerken onderwijs en kinderopvang

Pedagogisch kader

voor professionele netwerken onderwijs en kinderopvang

Anke van Keulen

In opdracht van Kinderopvang Humanitas

Met medewerking van

Anja Hol

Leonie Heutz

Ans Deneer

Deze publicatie is gefinancierd door Kinderopvang Humanitas.

Pedagogisch kader voor professionele netwerken onderwijs en kinderopvang

Anke van Keulen

In opdracht van Kinderopvang Humanitas

Met medewerking van

Anja Hol

Leonie Heutz

Ans Deneer

ISBN 978 90 8850 556 0

NUR 840

© 2014 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.

Voorwoord

Er wordt al jaren over gepraat – de eerste succesvolle projecten, zoals de Vensterscholen, zijn al ruim zestien jaar oud – en toch hebben we anno nu nog steeds geen adequate formules gevonden om de samenwerking tussen kinderopvang en basisonderwijs goed vorm en – vooral – inhoud te geven.

Hoe komt dat nou? Waar ligt dat aan? Dat vragen we ons al jaren af. Hadden de Vensterscholen een concrete doelstelling en een helder gedefinieerde doelgroep? Was het het inzicht van gemeentelijke beleidsmakers indertijd dat de basisschool het voortraject van de kinderopvang nodig had om doeltreffender ‘achterstanden weg te werken’? Was het de combinatie met de andere partners, zoals cultuur, welzijn en sport?

De sector kinderopvang en ook Kinderopvang Humanitas zijn in samenwerking met scholen voortvarend van start gegaan met brede schoolconcepten. Onze eerste notitie ‘Op weg naar een spilcentrum’ (bedoeld als spil in de wijk) dateert van 2001. We hebben geparticipeerd in tal van projectgroepen, hebben menig projectleider de revue zien passeren, hebben intentieverklaringen ondertekend, het glas geheven op een succesvolle samenwerking en toch... Het resultaat is niet echt bemoedigend. We kennen weinig goede voorbeelden waarin gedaan wordt wat ooit bedacht is. Als je een aantal van die projecten eens goed onder de loep neemt en evalueert, is het eigenlijk niet zo gek dat de praktijk van alledag anders is dan bedoeld. Je bent er niet door voor of bij de start van de bouw met elkaar te praten over ‘de gewenste cultuur’, ‘het gezamenlijke pedagogische concept’ of afspraken te maken over ‘het gemeenschappelijk gebruik van ruimten’. Ook de nieuwe argumenten voor een IKC/Integraal Kindcentrum, zoals ‘de doorgaande lijn’, talentontwikkeling, pluriforme teams met meer kwaliteiten/talenten, leiden niet vanzelfsprekend tot

een succesvol IKC. Ook niet als alle wettelijke en financiële barrières geslecht zijn. Samenwerken gaat namelijk niet vanzelf. Samenwerken aan een nieuw doel, een gezamenlijke toekomst, vraagt een intensief traject en elkaars werk leren kennen, waardering krijgen voor elkaar, ervaren dat zonder elkaar de doelstellingen niet gehaald kunnen worden, ervaren dat samenwerking een meerwaarde heeft. Maar ook stilstaan bij vooroordelen over elkaars werk, meningen over de opleidingsniveaus en verschillende waarden en normen.

Om samen aan de slag te gaan en handen en voeten te geven aan de samenwerking die moet gaan leiden tot een succesvolle pedagogische setting, lijkt een eigenstandig pedagogisch kader wenselijk, misschien zelfs wel noodzakelijk. Een pedagogisch kader dat verder gaat dan een gezamenlijk gebouw of een gefragmenteerd aanbod van activiteiten, maar dat ingaat op het samen bouwen aan en samenleven in een pedagogisch klimaat, op het verbindend leren tussen kinderopvang en school, op een gezamenlijk en op elkaar afgestemd aanbod, en op samen leren in een team.

We zijn er trots op om samen met Anke van Keulen – en veel anderen die zich ingezet hebben om dit boek te realiseren – ons idee verwezenlijkt te hebben. Wij vertrouwen erop dat iedereen die aan de slag wil gaan met een pedagogisch netwerk voor jonge kinderen, of het nu in brede-school-, IKC- of wijkverband is, in dit boek de handvatten vindt die helpen de dagelijkse pedagogische praktijk vorm en inhoud te geven.

Anja Hol

Voorzitter raad van bestuur Kinderopvang Humanitas

Sjoerd Slagter

Voorzitter raad van toezicht Kinderopvang Humanitas

Inhoudsopgave

Inleiding	9
1 Samen aan de slag!	19
1.1 Hoe beginnen aan een pedagogisch netwerk?	19
1.2 Hoe te starten met de kernpartners?	20
1.3 Medewerkers, teams en leiding	21
1.4 Gezamenlijke visie – pedagogisch fundament	22
1.5 Gezamenlijk leren en ontwikkelen – pedagogisch werkkader	22
1.6 Pedagogisch klimaat	23
1.7 Leefwerelden van individuele kinderen	24
1.8 Kwetsbare kinderen	24
1.9 Ruimtegebruik	25
1.10 Overgang van kinderopvang naar basisschool	25
1.11 Partnerschap met ouders	26
1.12 Samenwerking met de omgeving	26
2 Samenwerken in pedagogische netwerken: de medewerkers en de teams	29
2.1 De kracht van het netwerk en het systeem	29
2.2 De medewerker is de sleutel	30
2.3 Omgaan met diversiteit in het team	34
2.4 Educatief leiderschap	38
2.5 Diversiteit in functies	40
2.6 Hoe samenwerken als team in een pedagogisch netwerk?	45

3 Samenleven en samen leren: pedagogisch netwerk als ontmoetingsplaats	51
3.1 Waar gaan we voor? En wat willen we bereiken?	51
3.2 Wat hebben kinderen nodig?	52
3.3 Leefwerelden verbinden	54
3.4 Wie zijn partners?	57
3.5 Gezamenlijke uitgangspunten en visie	60
3.6 Hoe kom je tot gezamenlijke uitgangspunten en een gezamenlijke visie?	64
4 Samen met kinderen: pedagogisch en educatief werkkader	71
4.1 Inleiding	71
4.2 Leren op school en in de vrije tijd	74
4.3 Levensecht leren	79
4.4 Pedagogisch klimaat: verbindende omgeving, verbindende taal	84
4.5 Omgaan met tijd: overgangen en dagritme	93
4.6 Ruimtegebruik: wat moet je samen dan doen?	105
4.7 Samen pedagogisch documenteren	112
4.8 Mediawijsheid	114
4.9 Kwetsbare kinderen	119
5 Samen met ouders en de omgeving	127
5.1 Partnerschap met ouders	127
5.2 Samenwerking met de omgeving	139
Bijlage 1. Pedagogische kwaliteitsontwikkeling	143
Bijlage 2. Analyse van de omgeving en de kernpartners	149
Bijlage 3. Handleiding digitaal documenteren	153
Bijlage 4. Literatuur	155
Bijlage 5. Interviews en nota's	161
Over de auteurs	163
Dankwoord	165

Inleiding

We willen kinderen het beste bieden!

Of ze nou in de klas of in een BSO-groep zitten, het zijn dezelfde kinderen!

Kinderen hebben baat bij een pedagogische en educatieve omgeving waarin zij worden aangesproken op hun talenten en verantwoordelijkheden; een omgeving waarin zij zich inspinnen en ontspannen; een omgeving waarin zij alleen én samen zijn; en een omgeving waarin zij nu leven en zich voorbereiden op de toekomst. Een professioneel pedagogisch netwerk voor 0- tot 12-jarige kinderen kan bijdragen aan zo'n omgeving voor kinderen en ouders. In een pedagogisch netwerk werken veel partners en professionals samen, binnen één gebouw of op diverse plekken bij elkaar in de buurt, in de vorm van een samenwerkingsverband, een brede school of een integraal kindcentrum.

Leefwerelden verbinden

Als we kinderen niet zien als lastig en een last, maar als een geluk en een belofte waar iedereen op zijn eigen manier ook een rol in speelt, dan is dat al het begin van een pedagogisch netwerk. De kinderopvang en de school zijn in zo'n netwerk verbonden met het gezin, met de wijk, met welzijns- en zorginstellingen en de overheid. Zij verbinden het kind en het gezin met de wereld en bevorderen zo de opvoedkwaliteit en het opgroeiklimaat rond kinderen.¹ In deze tijd is de betrokkenheid van een naaste omgeving die om ons en onze kinderen geeft minder vanzelfsprekend.

---

1 Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, 2009.

Een pedagogisch netwerk verlegt de focus naar **de kracht én de cohesie** van de omgeving en draagt zo bij aan de pedagogische *civil society*.

Het verbinden van de verschillende leefwerelden van kind, ouders, kinderopvang en school heeft een meerwaarde voor kinderen.² Het gaat dan om de leefmilieus: het gezin, de kinderopvang, de school en de omgeving/buurt. Duidelijke breuken en diepe kloven tussen leefmilieus dragen niet bij aan een voorspoedige ontwikkeling en kunnen zelfs een belemmering vormen.

Wat hebben kinderen nodig?

De wereld waarin kinderen opgroeien verandert. Wat hebben kinderen nodig en wat is de behoefte van de (toekomstige) samenleving?

Was er de laatste decennia in de opvoeding een nadruk op individuele ontplooiing en het individuele belang van kinderen, nu zien we dat er een verschuiving gaande is naar het gemeenschapsbelang en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. In de pedagogiek verschuift het accent van ego naar eco, van individueel belang naar interdependentie, van relaties naar netwerken.³ Dit vertaalt zich bijvoorbeeld in de aandacht voor burgerschapsvorming en leren samenleven in onderwijs en kinderopvang.

Welke kennis en vaardigheden heeft een kind nodig in de 21e eeuw? Het WRR-rapport *Naar een lerende economie*⁴ geeft hierover aan: leren in het perspectief van de 21e eeuw vraagt bewuste aandacht voor het ontwikkelen van samenwerkend oplossen, kritisch denken, communiceren, omgaan met diversiteit en ICT-geletterdheid.

Een pedagogisch netwerk draagt bij aan het stimuleren van deze competenties door te werken aan kwalificatie (leren op school) én te werken aan socialisatie en persoonsvorming.⁵ Vormgeven aan deze 21e-eeuwse vaardigheden kan makkelijker in een multidisciplinair team.

---

2 Bronfenbrenner, 1979; Doornenbal & Fukkink, 2014.

3 Oosterling, H. & A. Griffioen, 2012.

4 WRR, 2013.

5 Biestra, 2012.

Voorgeschiedenis

Er is al veel werk verzet op het gebied van pedagogische netwerken: in samenwerkingsverbanden, in brede scholen en in IKC's. Besturen, overheden en professionals gingen aan de slag. De overheid stelde middelen beschikbaar aan gemeenten om huisvesting van scholen aan te passen en stimuleerde het aanstellen van combinatiefunctionarissen voor sport en cultuur.⁶ De eerste brede scholen zijn rond 1995 begonnen in Rotterdam en Groningen in nauwe samenwerking met de wijk, in beide steden een achterstandswijk; deze scholen werkten samen als netwerk (ieder in een eigen gebouw) of in een multifunctionele accommodatie.⁷ Verschillende overheidsmaatregelen en -adviezen hebben invloed gehad op de ontwikkeling van de brede school, zoals de Commissie Dagindeling (1996), de Impuls brede scholen (2007) en Dutch design (2010).

De laatste jaren is de doelgroep kinderen en ouders in achterstandswijken verbreed naar alle kinderen en ouders. Er zijn ook verschillende landelijke initiatieven vanuit onderwijs, kinderopvang en gemeenten die hun krachten bundelen om deze ontwikkeling te versterken, zoals de Koplopersgroep van wethouders die zich inzet voor het IKC.⁸

Verschijningsvormen van samenwerkingsverbanden wijknetwerken/brede school/IKC

1. **Klassieke model:** voorzieningen worden samengebracht om achterstanden van kinderen en ouders te verminderen. De 'eerstegeneratiescholen'. Gericht op versterking van de pedagogische civil society, sociale netwerken rond ouders en in de buurt.
2. **Netwerkmodel:** verschillende instellingen in de wijk werken samen, zoals school, kinderdagverblijf en BSO; ieder vanuit een eigen gebouw.
3. **Multifunctionele accommodatie:** voorzieningen zijn ondergebracht in één gebouw. Dienstverlening aan kinderen, ouders en wijk centraal.

>>

6 Projectgroep Combinatiefuncties, 2012.

7 Studulski, 2012.

8 VNG, 2014.

4. **Compact model:** dagarrangement van onderwijs en opvang, BSO biedt verrijkende activiteiten.
5. **Integraal kindcentrum (IKC):** onderwijs en kinderopvang werken integraal samen onder leiding van één eindverantwoordelijke, gericht op een doorgaande lijn in de dag, tijd en ruimte.

Bron: Landelijk Steunpunt Brede Scholen (2011).

Voorbeeld pedagogisch netwerk

- De scholen en kinderopvang liggen in elkaars nabijheid, op loopafstand voor kinderen.
- De afstand tussen gebouwen stelt eisen aan de samenwerking tussen teams. Meer afstand betekent minder gelegenheid voor informeel contact.
- Afzonderlijke gebouwen kunnen met het oog op de toekomst worden ingericht. Bijvoorbeeld peuters en kleuters bij elkaar in één gebouw, met een leeftijdsverdeling 0-6 en 7-13 jaar.
- Een pedagogisch netwerk hoeft niet in één gebouw te zitten. Het gaat om een basis van waaruit andere faciliteiten bezocht kunnen worden.
- Welke keuze er ook gemaakt wordt voor de fysieke omgeving, het is geen garantie voor succes of recept tegen falen.

Bron: IKC Udenhout, 2013.

Reflectie

Wat is jullie streefmodel?

- Welke van de hierboven genoemde verschijningsvormen past het beste bij jullie pedagogisch netwerk?
- Wat zie je als kansen? Wat als knelpunten?

Pedagogisch en educatief kader

De ervaring leert dat de ontwikkeling van een professioneel pedagogisch netwerk – in welke vorm dan ook – een lange adem vraagt: er zijn juridische, technische en structurele knelpunten, maar de culturele en inhoudelijke veranderingen zijn minstens zozeer van belang.⁹ Culturele veranderingen zijn nodig om de werelden van

⁹ Doornenbal, 2012a; Studulski, 2010.

onderwijs en kinderopvang bij elkaar te brengen. Dat is een proces van vallen en opstaan in alle geledingen van het professioneel pedagogisch netwerk.

Het is hetzelfde kind!

'De onderliggende motivatie is dat je beiden – leerkracht én pedagogisch medewerker – het beste voor kinderen wilt, ook al heb je een andere werkwijze. Het gaat over hetzelfde kind! Je doet dat vanuit een zelfde visie, ook al kunnen doelstellingen (gedeeltelijk) verschillen.'

Directeur basisschool De Bron, brede school Boschkens Oost

Flexibele mensen nodig!

'Je hebt flexibele mensen nodig, mensen die bereid zijn het over beeldvorming te hebben en die merken dat het spannender is om het samen te doen! Iedereen werkt voor kinderen, daarop vind je elkaar!'

Directeur basisschool De Wichelroede in kindcentrum De Kuil, Udenhout

Dit boek begint in de praktijk, met de kinderen en met de ouders, én met collega's van diverse disciplines! Hoe wordt er gewerkt met kinderen en ouders op school, de buitenschoolse opvang (BSO), de dagopvang, de peuterspeelzaal? Waar liggen overeenkomsten tussen die voorzieningen, en waar de verschillen? En wat is de beste aanpak voor kinderen? Welke pedagogische aanpak biedt een omgeving waar kinderen zich welkom en gerespecteerd voelen? Want ondanks alle verschillende varianten in samenwerkingsverbanden, brede scholen of IKC's is de pedagogische en educatieve opdracht gelijk: het werken aan een veilig en stimulerend pedagogisch klimaat en een verbindende omgeving waarin kinderen optimaal kunnen leven en leren. Dit boek schenkt aandacht aan de volgende vragen:

- *Hoe kunnen kinderopvang en school samenleven en samen leren bevorderen?*
- *Hoe kunnen de betrokken professionals samenwerken en omgaan met hun onderlinge diversiteit?*
- *Hoe kan een pedagogisch klimaat worden geschapen waarin zowel de verbindingen als de verschillen tussen kinderopvang en school helder zijn en mogen bestaan?*

Om deze vragen te beantwoorden gaan we te rade bij onderzoeksliteratuur en praktijkvoorbeelden in Nederland en daarbuiten. De citaten zijn afkomstig uit 22 interviews met leidinggevende professionals (directeuren, managers, coördinatoren) in wijknetwerken, brede scholen en IKC's.

In Nederland staan de pedagogische samenwerking en afstemming nog in de kinderschoenen, in het buitenland is daar meer ervaring mee. En ook al is zo'n gezamenlijke pedagogische aanpak nog geen realiteit:

'Wie geen visioenen heeft, kan de toekomst geen vorm geven, maar blijft in het heden'.

Opbouw boek

Dit boek sluit aan bij de kennis en ervaring die er al in Nederland is, bij richtlijnen en schoolplannen in het onderwijs, bij de pedagogische kaders kinderopvang, bij het pedagogisch ontwerp voor het kindcentrum van Doornenbal (2012a).

Het is een boek voor zowel beginnende als reeds bestaande pedagogische netwerken, voor brede scholen en integrale kindcentra, voor begeleiders en managers en voor studenten in opleiding. Het is een praktisch boek, vol met kenniskaders, (pedagogische) handvatten en reflectievragen.

Dit boek begint in hoofdstuk 1 met de praktijk 'Samen aan de slag'. Rond pedagogische en samenwerkingsthema's worden tips en richtlijnen gegeven, waarbij verwezen wordt naar meer toelichting in de betreffende hoofdstukken.

Hoofdstuk 2 gaat over de samenwerking van de diverse professionals in het pedagogisch netwerk: de verschillende beroepsculturen, de diversiteit in functies, competenties en kwaliteiten en hoe een pedagogisch netwerk een lerend netwerk kan worden.

Hoofdstuk 3 gaat verder met het pedagogisch fundament: het professioneel pedagogisch netwerk als ontmoetingsplaats om samen te leven en te leren. Wat zijn de visie en het pedagogisch fundament van het netwerk, wat hebben kinderen nodig in deze tijd, en hoe komen alle betrokkenen tot een gezamenlijke visie?

Hoofdstuk 4 gaat over het samenleven en leren met kinderen in de dagelijkse praktijk: het pedagogisch en educatief werkkader. Centraal staat hoe je een veilig pedagogisch klimaat creëert, hoe je verbindingen legt tussen leren op school, leren in de vrije tijd en levensecht leren, en hoe je omgaat met tijndeling en overgangen. Ook de omgang met kwetsbare kinderen komt aan bod.

Hoofdstuk 5 behandelt de samenwerking met ouders en de omgeving.

Het *Pedagogisch kader voor professionele netwerken in onderwijs en kinderopvang* is een praktijkboek. Daarom biedt het in de kaderteksten extra inspiratie en handvatten om aan de slag te gaan. De reflectievragen en opdrachten kunnen door

begeleiders en coördinatoren gebruikt worden in teams om inzichten te verkrijgen en de onderlinge samenwerking te versterken.

Reflectie en oefeningen

Tips uit praktijk

Citaten uit de praktijk

Dit pedagogisch kader is te gebruiken als landkaart om de reisroute van de pedagogische netwerken gezamenlijk te plannen en om op tussenstations geregeld na te denken over het reisdoel en de route.

Zo kan dit boek een bijdrage leveren aan het vormgeven van de toekomst van pedagogische netwerken.

